

Paul Kárpáti

„Oldás és kötés”. - Tények és gondolatok a berlini hungarológia folytonosságáról

Az idézett szó- és fogalomkötés utaljon arra, hogy Berlinben napjaink fordulótának politikai cezúrája abszolút határozott és erőlyes: a Németország területén 1949-ben létrejött két államalakulat közül az egyik megszűnt.

A politikai rendszerváltásból következik a tudomány és az oktatáspolitikai változása is. A német egységhez vezető fordulat során a volt NDK megszűntével az eddigi NSZK-rendszerre való átállás során egységesülnek a működési feltételek. Ami ott szerves fejlődés eredménye, itt törést, szakítás utáni újakezdést jelent. Ez világhosszá válik már a szervezeti feltételekben is: egyetemi struktúra, felvételi rendszer, tanmenet, pályakezdés, az oktatás-kutatás viszonylagos autonómiája, személyi és anyagi ellátottsága. Más kérdések közvetlenül szakfilológiaiak: a szaktanulmányokat megelőző, koncentrált egyéves nyelvoktatás: propedeuticum; az elméleti és alkalmazott nyelvészet arányai; az areális közép-kelet-európai szemléletű oktatás-kutatás és szakpárosítás; az európai differenciáltságra és egységesülésre figyelő országismeret. A hungarológiai oktatás célját, tárgyát és menetét két jóváhagyott új tanrend szabályozza, a tanulmányok elvégzése kétféle végzettséget eredményez: Magister Artium für Hungarologie (ötéves), Diplom-Übersetzer/Dolmetscher (négyéves). A finnugrisztikai magiszteri képzésre a hamburgi egyetemmel kooperálva nyílik mód.

Az oktatás és kutatás tárgyát, céljait, módszerét, szemléletét illetően a kontinuitás, illetve a diszkontinuitás érvényesülésének módja, körülményei, személyi és anyagi adottságai 75 évre visszatekintve nem vázolhatók föl itt és ma; a meghatározó tények és folyamatok leírásához az adatok további gondos egybegyűjtése, alapos és kritikus mérlegelése szükséges. A berlini hungarológia történetét eddig a legrészletesebben Szent-Iványi Béla írta meg 1961-ben (Finnisch-ugrische Sprachwissenschaft und Ungarnkunde an der Berliner Universität, in: Wiss. Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin, Jg. 1959/60, Beiheft). Az ott leírtak helyesbítésre alig, de kiegészítésre igenis rászorulnak, és nemcsak az azutáni időszakot illetően. Korábbi, sőt a legkorábbi dokumentumok figyelembe vételével egyes részleteiben úgy és annyira módosulhat még a berlini hungarológiáról eddig kialakult kép, hogy annak újabb vonásai új gondolatokat ébreszthetnek, időszerű kérdésekre újabb válaszokat indukálhatnak, és így éppen a folytonosság visszate-

kintő vizsgálatában kell érvényesülniük, előre tekintő vizsgálatában pedig jó, ha a továbbgondolkodás alapjaiba beleépülnek.

Ezt és ennyit bevezetőül előrebocsájtva, a következőkben a Berliini Magyar Intézet és a Berliini Magyar Intézet Baráti Társaságának egymáshoz való viszonyáról, mindkettő létrejöttének és működésének kapcsolatáról hadd ismertessek néhány olyan részletet, amelyek révén a sokat emlegetett berliini hungarológiai modellben szerintem felismerhetővé válnak az akkori intézet működésének egyszeri adottságai, de a megismételhetetlenség dacára talán mégiscsak folytatható elemei is. Hogy a Farkas Gyula kezdeményezésére létrejött és (mint tudjuk) programosan működő Societas Uralo-Altaica-ban hogyan hasznosultak a volt berliini Társaság tapasztalatai, arról mások szólhatnak.

Emlékeztetésül: A Berliini Magyar Tudományos Intézet (Ungarisches Institut) Barátainak Társasága (Gesellschaft der Freunde der Ungarische Instituts) 1917-ben alakult, és 1941-ben szűnt meg. 24 éves történetét két határozott politikai természetű cezúra szakaszolja: 1917. novemberi megalakulását követően, majdnem két évi szinte szünetelésnek nevezhető szakasz után, 1919. decemberében úgyszólván újra meg kellett alakulnia ahhoz, hogy 1920-tól kezdve rendeltetésének megfelelően - vagyis: az intézet pénzügyi alapjait biztosítandó - működhessék. A másik cezúra az 1934-es esztendő, a Társaság „gleichschaltolásának” kezdete, amelynek csak külső jele volt, hogy 1934. november 19-én Rust birodalmi kultuszminiszter lett a Társaság díszelnöke, a miniszter személyes adjutánsa pedig (Prof. Otto von Kursell) az elnök egyik helyettese. A harmincas évek részleteire itt szintén nem fogok kitérni; mindenképpen figyelemre méltó a Társaság hosszan tartó halódása: 1941. május 23-án olvadt be az 1940. április 5-én alapított Német-Magyar Társaságba, és ezzel azonfelül a Vereinigung Zwischenstaatlicher Verbände und Einrichtungen nevezetű csúcsszervezetbe (ennek elnöke: SS-Obergruppenführer Lorenz).

Tanulásgul szolgálhatott (szolgálhatott volna nekünk) ez is, de térjünk vissza arra az időszakra, amikor Carl Heinrich Becker, Robert Gragger és egy sor méltatlanul ritkán említett társuk és barátjuk (Heymann, Brandl, von Schwabach, von Strauß, Willamowitz-Möllendorf) megszerkesztette az akkor felettébb modern tudományfejlesztési modellt - lényegében szponzori finanszírozásra alapozva egy oktató- és kutatóintézetet. Az egyik (Becker és a pénzelők nyilván nem kis része), országismereti érdekeket szem előtt tartva, Magyarországon túlterjedő közép-kelet-európai relációkban gondolkodva újított mint tudománypolitikus, a másik ezekben az újítói energiákba bekapcsolta (a magyar általános és kulturális külpoli-

tika 1919 előtt és után más-más igényeire és szempontjaira figyelve) a maga kulturális kapcsolatkutató és -teremtő energiáit (sőt időnként magánvagyonának egy részét).

A Társaság alakuló ülésére szóló meghívás: vacsorameghívás 1917. november 11-i keltezéssel november 24-re, este fél 8-ra. A meghívó levél aláírói: Rechenberg báró birodalmi gyűlési képviselő, Friedrich Naumann szintén birodalmi gyűlési képviselő (mindketten a német-magyar *Waffenbrüderliche Vereinigung* reprezentánsai), valamint a magyar Krisztinkovich miniszteri tanácsos és Gragger Róbert.

A formális megalakulást elhatározó vacsorát haladéktalanul követték az előkészítő bizottság szabályzatszerkesztési vitái. A szervezeti és működési szabályzat első tervezetében olvasható egy paragrafusszöveg (3), amely elsősorban tudománytörténeti szempontból érdemli meg a figyelmünket: „Das Ungarische Institut zu Berlin ist im Einklange mit der Denkschrift über die Förderung der Auslandsstudien (a formailag birtokosjelző komponens logikailag tárgy = a külföld tanulmányozása - a szerző megj.) des Herrn Ministers der geistlichen und Unterrichtsangelegenheiten in Preussen vom Januar 1917 dem Ungarischen Seminar der Königl. Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin angegliedert, dergestalt, daß es im engeren Sinne als Lehr- und Forschungsstätte den Aufgaben eines reinen Universitäts-Seminars für ungarische Sprache und Literaturgeschichte dient und im erweiterten Sinne zum Mittelpunkt der in § 2 angeführten Bestrebungen ausgestaltet wird.” (A 2. sz. § a következőképpen határozza meg a tágabb értelmű rendeltetést: „... die kulturellen Beziehungen zwischen Deutschland und Ungarn durch planmäßige wissenschaftliche Forschung zu fördern und die Kenntnisse über Ungarn und Deutschland zu verbreiten und zu vertiefen... durch Förderung des Ungarischen Instituts die kulturellen Beziehungen... zu pflegen - vagyis: szorosabb értelemben egyetemi tanszék, tágabb értelemben magyar kulturális tájékoztató és kutatóintézet.)

A tervezet tárgyalásának időpontjában a tanszék német neve (1916 novemberétől) még Ungarisches Seminar. Az „Auslandsstudien” értelmében és irányában történő „intézetesítése”, tágabb értelmű funkciója a tárgyalás jegyzőkönyve szerint szemet szűrt a berlini osztrák-magyar követség képviselőjében jelen lévő Khuen-Héderváry grófnak: „Dadurch, daß wir die Aussicht haben, daß das Institut ein staatliches preußisches Institut wird, ist zu erwarten, daß es dann dem Kultusminister untersteht und wie die bereits vorhandenen Universitätsinstitute verwaltet wird.” Carl Heinrich Becker, akkor még titkos tanácsos úr, elérte a

Poroszországra helyezett hangsúlyt és teljesen a jogi státus értelmezésével reagált: „Das Seminar ist nicht etatsmäßig, es ist keine Rechtspersönlichkeit. Daran wird nichts geändert durch die Anmeldung zum Etats. Es wird nicht Rechtspersönlichkeit... Bei Stiftungen etc. steht dann neben dem Ungarischen Institut an der Universität Berlin ein Verein zur Förderung des Instituts.” Az intézet nem kell, hogy jogi személy legyen, ezért is kellett a Társaság. És ami a költségvetést, az Etats-t illeti: a porosz kultuszminisztérium az intézetnek csak a szűkebb (oktató-kutató) értelmű működésére elegendő pénzt (már amennyire persze) biztosított a költségvetéséből. 1926-ban, amikor Becker már kultuszminiszterként volt a Társaság elnöke, és az intézet fénykorát élte, azzal próbálta impresszionálni az igazgatótanács bankár tagjait, hogy bejelentette: a minisztérium évi két (azaz kettő) ezer márkára emeli az intézetnek a költségvetésből való finanszírozását. „Der Staat hat angesichts der Entwicklung des Instituts dessen Jahresetat auf zweitausend Mark erhöht, was im Vergleich mit den kleinen Etats der anderen Universitätsseminare eine ungewöhnlich hohe Leistung des Staates bedeutet.” Az intézet összes, a Társaság előtt elszámolandó kiadásai az előző 1925-ös évben 34.400,- márkát tettek ki, a bevételei (társasági tagsági díjak) pedig mindössze 3.582,- márkát. A harmincezer márkás különbözetet az igazgatótanácsban képviselt bankároktól, vállalkozóktól kellett behajtani. A Dresdner Bank Gutmann nevű igazgatója egy csöppet sem hatódott meg a miniszteri bejelentéstől: „Selbstverständlich könnten die von den Mitgliedern des Verwaltungsrates vertretenen Finanzinstitute nicht höhere Beiträge beisteuern, als der Staat es tut. Deshalb mache er den Vorschlag, daß die im Verwaltungsrat vertretenen großen Institute einen Jahresbeitrag von 2.000 Mark zahlen sollen; außerdem sollen sich die Vertreter der Banken auch persönlich mit einem Jahresbeitrag von 500 Mark beteiligen.” Az egyszerű társasági tagok évi tagdíja ekkor 20 márka volt, a pártoló tagoké évi 50 márka.

A finanszírozásnak ezt a hagyományát így újra feléleszteni nem lehet, és ilyen értelmű folytonosságra nem is kell gondolni. A berlini hungarológia a még 1926-ban is „szemináriumi”-nak, azaz tanszékinek nevezett funkcióját (történeti és országismeretet is nyújtó nyelvi-irodalmi oktatást-kutatást) ma is be tudja tölteni a költségvetésből (remélhetőleg) ráeső eszközökkel gazdálkodva. De a német terminológiában „Drittmittel”-ként ismert kiegészítő források felkutatásában rejlenek a rutin meghaladására anyagilag képesítő és morálisan készítő lehetőségek. Az ilyen értelmű folytonosság 1934-ben kezdett szakadozni, 1940-ben megszakadt, a nyugati országrészekben a háború után feltámadt és továbbfejlődött (bár tudomá-

som szerint a filológiákban közel sem a régi beckeri-graggeri szintig); viszont a keleti országrészben megélt újracsosztva-osztás elmélete és gyakorlata, ha eddig nem világosult meg előttem, most már nem is kell.

A Társaság igazgatótanácsának 1918. január 24-i első ülésén Gragger Róbert a következő évi költségtervezetet terjesztette elő:

személyi kiadások	8.000,-	márka
tudományos előadások	10.000,-	
nyomtatványok	18.000,-	
könyvtár, levéltár, kötés	10.000,-	
irodaberendezés, telefon	<u>4.000,-</u>	
	50.000,-	

”Diese laufenden Mittel hätte unsere Gesellschaft aufzubringen” - írja Gragger. Majd jó hírként közli: „Bisher sind eingelaufen (= eingetroffen - a szerző megj.): von dem Generaldirektor der Ungarischen Bank und Handels-AG (Simon) von Krausz, Budapest, 25.000 Kronen. Ebensolche Gründungsbeiträge sind uns zugesagt von dem Präsidenten der Pester Ungarischen Commerzialbank von Láczy und dem der Ungarischen Kreditbank von Ullmann.”

A Bleichröder bankház elnök-vezérigazgatója, Paul von Schwabach, a Társaság elsőül megválasztott elnöke ingerülten, sőt keményen reagált, amikor Gragger egy fél év múltán, 1918. júniusában ismételt Krausz Simon bőkezűségét emlegette. A jegyzőkönyv szerint: „Dr. von Schwabach erklärte, daß man die 25.000 Kronen, die der Gesellschaft aus Ungarn zugeflossen sind, verwenden könne... Jedoch scheue sich Dr. von Schwabach, Professor Gragger zu ermächtigen, die Gesellschaft für mehr zu verpflichten, als vorhanden ist. Dr. Schwabach legt dar, daß der Beschluß formell nur lauten könne: Der Leiter des Instituts kann ausgeben, was da ist. Wie lange das reicht, könne man nicht voraussehen.” Dr. von Schwabach, nem törődve Krausz Simon 25 ezer koronás gavallérságával, az általa képviselt Bleichröder Bank nevében évi 1.000,- (azaz egyezer) márkát ajánlott fel; példáját hajszálnyi eltérés nélkül követte a Deutsche Bank és a Dresdner Bank. A huszas években ez a három bank állta végül is rendszerint a szerény bevételek és a szerencsés kiadások közötti tekintélyes különbözetek fő részét. Krausz Simon egyébként bankjának a 25 ezreére még 5 ezret rátett a saját zsebéből. Az igazgatótanácsból őt kihagyni nem lehetett. (Mellesleg: sokkal óvatosabb duhaj volt a berlini AEG elnök-vezérigazgatója, a későbbi weimari politikus, a merény-

letnek áldozatul esett Walter Rathenau: közönséges tagsági díjként utalt át 20 márkát.)

Egy 1920-ban vagy 1921 elején kelt magyar nyelvű jelentésben Gragger az intézet munkásságáról szólva - nem tudni, miért - „föld- és néprajzként” jelöli azt, ami az intézet német nyelvű munkaprogramja és a Társaság szervezeti szabályzata szerint „Länder- und Völkerkunde” (a tervezet első változatában szereplő egyesszámú „Landeskunde”-t kihúzták, a „Volkskunde” pedig ott se volt). Ugyan- ebben az anyagban olvassuk: „A Magyar Intézet Barátainak Társasága, amely valóságban a magyarság barátainak egyesületévé nőtte ki magát, állandó kapcsolatot létesít a svájci, hollandiai, svédországi és amerikai stb. magyar körökkel is, ellátja ezeket anyaggal és másrészt kap tőlük anyagot.”

Az évek óta működő stuttgarti, müncheni, dortmundi német-magyar társaságok példáját is követve, de a hajdani berlini Magyar Intézet Barátai Társaságának a hagyományaihoz is kapcsolódva Berlinben is hasonló német-magyar társaság létrehozásán fáradozunk néhány éve, újabban már jobb kilátásokkal. Lineáris folyto- nosságról szó sincsen, de némi reményt azért táplálunk, hogy a most alakuló tár- saság majd a berlini magyar hungarológiai szemináriumnak (szorosabb értelmű oktató- és kutatóhelynek) is baráti istápolója lesz.